

Спеціалізованій вченій раді Д 41.136.01
Міжнародного гуманітарного університету.
(65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33
(зал засідань)).

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України ГРИНЬКО Світлани Дмитрівни
на дисертацію Борисової Юлії Євгенівни на тему «Підстави та
умови деліктної відповідальності у цивільному праві України та США
(порівняльно-правовий аналіз)», подану на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук із спеціальності
12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право**

Актуальність теми дослідження. Серед правових засобів, спрямованих на боротьбу з правопорушеннями, важливу роль відіграє цивільне законодавство, де передбачається відповідальність за порушення особистих немайнових і майнових прав фізичних і юридичних осіб. Саме цивільне законодавство покликане закріпити підстави та умови відшкодування шкоди, завданої деліктом.

Слід зазначити, що не зважаючи на значний обсяг нормативних актів, які регулюють питання захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів правовідносин, порушених в результаті завдання шкоди, їм притаманний ряд недоліків, що потребують негайного усунення. Прийнятий 16 січня 2003 р. Цивільний кодекс України на жаль, не повністю вирішує існуючу проблему, що підтверджується відсутністю визначення у ньому відповідного понятійного апарату (наприклад, законодавчого визначення понять «моральна шкода», «вина», «непереборна сила», «випадок» тощо), недостатньою конкретизацією окремих правових норм, які визначають умови настання відповідальності за завдання шкоди окремими деліктами, а

також спірністю змісту окремих правових норм. Водночас у науковій літературі дана ситуація також визначена не повністю, що зумовлює певні труднощі при вирішенні теоретико-правових питань щодо визначення підстави, умов та розміру відшкодування шкоди.

Можливість користування Інтернет ресурсів дозволяє реалізувати потенціал сучасних телекомунікаційних мереж для оперативного досягнення бажаного результату. Разом з цим, зважаючи на виникнення нових форм використання всесвітнього інформаційного простору, ступінь забезпечення та правової захищеності учасників цих відносин в кожній окремій країні неоднаковий, а в Україні потребує запровадження спеціальних норм та встановлення додаткових гарантій. Неоднакове і часткове правове регулювання електронної сфери цивільних відносин робить складним процес забезпечення захисту суб'єктивних прав їх учасників.

Однією з головних загроз стабільності держав залишається проблема тероризму, від вирішення якої залежить безпека людей, суспільства та держав. За шкідливими наслідками найжахливіший у світі терористичних актів було вчинено 11 вересня 2001 р. у США, де терористи, використовуючи захоплені пасажирські літаки, атакували дві вежі Всесвітнього торговельного центру в Нью-Йорку. Внаслідок цього терористичного акту загинуло близько 3000 людей. США віднесено до країн із високим рівнем загрози тероризму. В Україні рівень терористичної загрози також «високий».

Тероризм має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за його існування. Терористичні акти спричиняють численні людські жертви, майнову шкоду, а також зростання відчуття незахищеності та непевності серед населення. Така ситуація зумовлена також тим, що притягнути терористів до відповідальності за завдану шкоду досить складно, тому такий тягар, як правило, несе держава та потерпілі особи. На сьогодні головною проблемою є відсутність нормативно закріпленого порядку відшкодування

шкоди, завданої громадянинуві, за рахунок коштів Державного бюджету України, оскільки загальні та спеціальні положення про відшкодування шкоди, закріплені у главі 82 ЦК України, не поширюються на випадки цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, завдану терористичним актом.

Тому об'єктивно існує необхідність у подальшому вивченні та дослідженні проблем умов деліктної відповідальності за шкоду, завдану деліктом за законодавством України та США. Проведення правового порівняльного аналізу дозволить віднайти засади щодо підстав та умов деліктної відповідальності за шкоду, завдану деліктом, за законодавством України та США, а також зробити висновки щодо можливості їх запозичення із законодавства США до вітчизняного цивільного законодавства чи констатувати факт відповідності вітчизняних засад цивільного законодавства сучасним правовим реаліям, що обумовлює вибір теми дисертаційного дослідження Борисової Юлії Євгенівни.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, які сформульовані у дисертації. Рецензована дисертація відзначається науковою новизною, умілим і творчим підходом до вирішення досліджуваних проблем, широким використанням наукових першоджерел з цивільного права, національних і міжнародних актів у сфері деліктної відповідальності. Робота базується на ґрунтовному аналізі нормативно-правових актів України та США, зводах деліктного права США, матеріалах судової практики України та США (включаючи як рішення по конкретних справах про відшкодування шкоди, так і узагальнення та огляди судової практики, опубліковані в електронних базах даних правової інформації).

Теоретична база і методологічний базис дисертаційного дослідження зумовлений метою - формування теоретичних положень, які відображають особливості підстав та умов деліктної відповідальності у цивільному праві України та США, а також розробка на їх основі пропозицій з удосконалення

цивільно-правового регулювання відносин, що виникають у разі завдання шкоди, в Україні.

У роботі здобувачем використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання відповідно до мети та завдань дослідження, з урахуванням визначених об'єкта та предмета дослідження. В процесі дослідження було використано такі формально-логічні прийоми та методи, як порівняння, аналіз, синтез, дедукція, індукція, умовивід за аналогією, абстрагування, узагальнення. Обґрунтування висновків здійснювалось з дотриманням основних формально-логічних законів, а саме: закону тотожності, закону протиріччя, закону виключеного третього і закону достатньої підстави. Системний підхід було використано при дослідженні деліктної відповідальності як явища об'єктивної дійсності, визначенні місця деліктної відповідальності у механізмі цивільно-правового регулювання, вивченні структури зобов'язань з відшкодування шкоди як форми реалізації деліктної відповідальності у цивільному праві України та США. Провідним спеціальним методом дослідження є порівняльно-правовий. Його використання дозволило проаналізувати і порівняти доктринальні та законодавчі положення цивільного права України та США щодо підстав та умов деліктної відповідальності, сформулювати наукові уявлення, які відображають особливості підстав та умов деліктної відповідальності у цивільному праві України та США. Формально-юридичний метод дозволив визначити сутність та властивості деліктної відповідальності, виходячи з її місця у механізмі цивільно-правового регулювання, що, своєю чергою, дозволило визначити поняття та характерні ознаки деліктної відповідальності у цивільному праві України та США, а також з'ясувати умови, які є необхідними та достатніми для покладення на суб'єктів цивільного права деліктної відповідальності. Історичний метод дозволив виявити чинники, які в історичній ретроспективі сприяли формуванню юридичних уявлень про деліктну відповідальність в Україні та США.

Вбачається, що вдале їх використання дозволило дисертантці сформулювати низку нових наукових положень та висновків, а також надати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення законодавства у сфері деліктної відповідальності в Україні.

Структура роботи вдала і обумовлена, перш за все, метою і предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Всі розділи та підрозділи за своїм змістом і висновками, перспективами подальшого дослідження і використання для розвитку доктрини цивільного права і законодавства слід назвати досить вдало викладеними. Така побудова дисертаційного дослідження надала змогу запропонувати структурний аналіз теми, виявити проблеми та недоліки щодо підстав та умов деліктної відповідальності у цивільному праві України та США. Загалом дане дослідження характеризується ознакою єдності змісту. Дисертація Борисової Юлії Євгенівни написана грамотно, сприймається легко та з інтересом

Про обґрунтованість та достовірність основних результатів дисертаційної роботи свідчить те, що вони можуть бути використані у науково-дослідній сфері, правотворчій діяльності, у правозастосовній сфері та освітньому процесі. Основні теоретичні положення, висновки й практичні рекомендації, викладені в дослідженні, відображені в 11 наукових публікаціях, з яких: 4 – статті у фахових виданнях України; 3 – статті у виданнях іноземних держав; 4 – тези доповідей на конференціях.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів. Ознайомлення з дисертаційним дослідженням дає підстави стверджувати, що основні положення і висновки, які виносяться на захист, мають відповідний ступінь наукової новизни. Їх підґрунтям є достатні методологічна, теоретична, інформаційна та джерельна бази.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що вперше в Україні на дисертаційному рівні проведено порівняльно-правовий аналіз

підстав та умов деліктної відповідальності у цивільному праві України та США, на основі якого розроблено нові наукові положення та внесено пропозиції з удосконалення цивільно-правового регулювання відповідних суспільних відносин в Україні.

Підтримую дисертанта у висновку, що добровільне виконання добросовісним боржником покладеного на нього в силу закону і внаслідок вчинення ним правопорушення обов'язку щодо несення тягара відповідальності за невиконання основного зобов'язання (заподіяння кредиторіві шкоди) з метою поновлення прав кредитора, є цивільно-правовою відповідальністю (*підрозділ 1.2 дисертації*).

Особливий інтерес становить *підрозділ 2.2 дисертації*, де здійснено поділ на види та характеристика умов деліктної відповідальності у цивільному праві США. Наприклад, дисертанткою виділено загальні та спеціальні. Загальними умовами є: зовнішній прояв вольової поведінки заподіювача у формі дії або бездіяльності, протиправність і шкодоносність поведінки, наявність шкоди, причинний зв'язок між зазначеною поведінкою і шкодою, наявність вини, караність поведінки. А спеціальні умови ("ознаки делікта"), зважаючи на існування сингулярної системи деліктів, визначають особливості того чи іншого делікта. Крім того у дисертації зроблено висновок про те, що у США від наявності певних умов залежить віднесення делікта до того чи іншого виду (наприклад, залежно від ступеня вини заподіювача шкоди делікти поділяються на умисні, скоєні з недбалості та такі, що передбачають відповідальність без вини).

Уперше у науковому дослідженні було відзначено явну схожість підходів до регулювання деліктних відносин у Стародавньому Римі та у США, починаючи від існування системи поймаєнованих деліктів і закінчуючи конститутивними ознаками делікта. Цей висновок є важливим, оскільки Стародавня римська держава та США відносяться до різних правових систем із різним походженням джерел права (*підрозділ 2.1 дисертації*).

Доцільно підтримати позицію дисертантки про висновок, що для США характерні дві системи деліктних зобов'язань: сингулярна система деліктів (для більшості штатів) та змішана система деліктних зобов'язань (властива Каліфорнії та ще кільком штатам) (*підрозділ 2.1 дисертації*).

Значну увагу приділено характеристиці умов застосування самозахисту цивільних прав в Україні та США. Зроблено висновок про те, якщо в Україні способами самозахисту є крайня необхідність та необхідна оборона, то у США із самозахистом цивільних прав пов'язаний факт застосування самооборони (*self-defens*), захисту інших осіб і власності, що є захистом від позову, що базується на таких деліктах, як нанесення побоїв, загроза фізичним насиллям або незаконне позбавлення волі. При цьому дисертантка наводить приклади із судової практики значних розбіжностей у праві штатів щодо тих випадків, коли дозволяється використовувати смертоносне насильство (*підрозділ 2.2 дисертації*).

Значним науковим рівнем характеризується *підрозділ 2.5 дисертації*, де здобувачка дослідила суб'єктивну умову деліктної відповідальності – вину. Було зазначено, що Суди США зробили значний внесок у розвиток спеціальної відповідальності виробників неякісних товарів (*productsliability*), коли після рішення по справі *McPhersonv. BuicMotorCo.* стало загально визнаним положення, відповідно до якого товаровиробник зобов'язаний дотримуватись належної міри турботливості не лише відносно свого партнера за договором, але і щодо третіх осіб, які не є його учасниками, якщо їм завдано шкоди у результаті використання або споживання виробів даного виробника неналежної якості. У даному разі потерпілий міг пред'явити позов із недбалості (*negligence*), але виграти його можна було лише у разі можливості доказати наявність вини виробника у порушенні обов'язку дотримуватись необхідної міри турботливості. Проте суди подолали цю перешкоду, первісно використовуючи в якості правового засобу позов із порушення гарантій (*warranty*) по торговому праву.

У роботі цілком слушно вказується на непереборну силу як підставу

для відмови у покладенні суворої відповідальності. В якості прикладу згадує здобувачка випадок, коли непереборна сила стала підставою для відмови у покладенні строгої відповідальності за прецедентом *Rylansv. Fletcher*, була злива "більша за обсягом і сильніша, ніж будь-коли відбувалась на пам'яті свідків", як зазначалося у рішенні по справі *Nicholsv. Marsland* 1876 р. Крім того, у дисертації зроблено висновок, що суди США часто вважають, що навіть надзвичайно потужний шторм, страшна злива або снігова хуртовина не є непереборною силою (*нідрозділ 2.5 дисертації*).

Заслуговує на підтримку висновок, що у сучасному цивільному праві США деліктна відповідальність за шкоду, завдану недоліками товарів, робіт, послуг (*productliability*), не є абсолютною відповідальністю (*absoluteliability*), а прояв недбалості з боку споживача кваліфікується як вина потерпілого (*contributorilynegligence*), що виключає деліктну відповідальність виробника. Зроблено висновок про те, що як в Україні, так і в США, з одного боку, встановлено жорсткі вимоги до якості та безпечності продукції, що виробляється виробниками, та встановлена відповідальність виробника продукції без вини, з іншого – чітко визначені випадки, коли деліктна відповідальність виробника може бути зменшена або він взагалі може бути звільнений від відповідальності. Це дозволило здобувачці зробити висновок про схожість підходів, на яких базується правове регулювання відшкодування шкоди, завданої внаслідок дефекту продукції, в Україні та США (*нідрозділ 3.2 дисертації*).

Загальний аналіз змісту роботи свідчить про самостійність та цілісність проведеного дослідження, його актуальність та високий науковий рівень, теоретичне і практичне значення у правозастосовній, правотворчій, науково-дослідній сферах, а також в освітньому процесі.

Отже, наукова новизна дисертаційної роботи Ю.Є. Борисової у значній мірі зумовлюється актуальністю дослідження. Висновки, зроблені дисертанткою мають певну ступінь наукової новизни, відповідають загальному спрямуванню розвитку юридичної науки та вдосконаленню

цивільного законодавства у сфері особистих немайнових прав у соціальних мережах.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Поряд з викладеним, у рецензованій дисертації є положення, які сприймаються неоднозначно, видаються суперечливими або потребують додаткового обґрунтування.

1. У підрозділі 2.2 дисертації здобувачка виділяє дві ознаки делікта у цивільному праві США для оцінки поведінки особи з позицій деліктного права, де першою визнає зовнішній прояв вольової поведінки заподіювача шкоди у формі дії та бездіяльності. У подальшому вона зазначає, що перша із цих ознак використовується для відмежування делікта від злочину, оскільки для визнання наявності делікта вольова поведінка заподіювача шкоди має проявлятися зовні як дія або бездіяльність. *Вважаю, що таке твердження є не повністю переконливим (злочин також відноситься до деліктів - публічних), тому потребує додаткового пояснення.*

2. У підрозділі 2.5 дисертації зазначено, що у сучасній вітчизняній цивілістиці існують дві концепції вини: "психологічна" та "поведінкова". При цьому здобувачка зробила висновок, що остання - "поведінкова", домінує. *Така позиція є спірною, оскільки «поведінкова» концепція вини має значення лише для тих деліктів, де чітко прописана поведінка завдавача шкоди, який у свою чергу не виконав чи неналежно виконав цей припис (наприклад, у разі відповідальності батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників). Я вважаю, що домінантом виступає психологічна концепція вини, яка базується на формах вини (умислі та необережності). Хотілося почути від автора додаткового обґрунтування свого висновку.*

3. Своєрідним ноу-хау в транспортній галузі є безпілотні автомобілі, які переміщуються у просторі без участі людини за допомогою автоматичного управління. Такі «безпілотники» призначені для задоволення повсякденних споживчих потреб населення, перевезення вантажів у промисловій, а також в оборонній (військовій) галузі. Система автопілоту

компанії *Tesla Motors* вже зарекомендувала себе як рятівник людського життя (наприклад, вона врятувала життя американцеві зі штату Міссурі, який спрямував автопілот у напрямку лікарні, а сам знепритомнів). Відповідно виникає питання про умови та суб'єкта цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану безпілотним автомобілем: компанія, яка виготовила автомобіль, розробник програмно-апаратного модуля чи обидві компанії одночасно, чи володілець транспортного засобу? Хотілося почути думку автора за законодавством України та США.

4. Сьогодні в Україні та США широко застосовуються безпілотні повітряні судна або безпілотні літальні апарати (БпЛА), як правило, в якості електронного пристрою, здатного виконувати певні завдання. У багатьох країнах світу розроблено правила використання безпілотників, зокрема в Україні та США. *Вважаю, що рецензоване дисертаційне дослідження викликало б більший інтерес, якщо б здобувачкою було вивчено питання щодо умов деліктної відповідальності за шкоду, завдану БпЛА.*

5. Персональний легкий електротранспорт сьогодні є повноцінним і зручним замінником велосипедів. На жаль в Україні відсутнє законодавче закріплення правового режиму цього засобу пересування та правового статусу його користувачів (4 вересня 2020 року Верховною Радою України було прийнято за основу проект Закону України). Однак зазначений проект викликав багато спорів та зауважень до змісту. *Доцільно було б у дисертації розкрити позицію США щодо правового режиму та правового статусу користувачів персональним легким електротранспортом та висловити власні пропозиції щодо можливості запозичення їх окремих правил до законодавства України.*

Висловлені зауваження характеризують складність досліджених проблем, багато в чому мають дискусійний характер, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку наукового дослідження Борисової Юлії Євгенівни.

Викладене дозволяє зробити висновок, що дисертація Борисової Юлії Євгенівни на тему «Підстави та умови деліктної відповідальності у цивільному праві України та США (порівняльно-правовий аналіз)» виконана на належному науково-теоретичному рівні, є самостійним завершеним науковим дослідженням, що містить нові теоретичні положення та висновки, наукові узагальнення щодо досліджуваного предмета та практичні рекомендації, які в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має суттєве значення для науки цивільного права України. Дисертація відповідає вимогам, передбаченим п.п. 9, 11–13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, що висуваються до кандидатських дисертацій, а її авторка заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри
цивільного права та процесу
Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

С.Д. Гринько

Підпис С. Д. Гринько
«ЗАСВІДЧУЮ»
вчений секретар вченої ради
ХУУП імені Леоніда Юзькова

С.В. Лозінська